

Posudek na diplomovou práci Martina Bully, B.Sc. *Social Capital: Usefulness of the Concept*

Autor ve své diplomové práci provádí důkladnou analýzu pojmu „sociální kapitál“, který se od začátku 90. let stal mezi společenskovědními koncepty jedním z nejpoužívanějších. Věnuje se postupně: chápání sociálního kapitálu třemi sociology, kteří se výrazně zasloužili o jeho dnešní význam a popularitu (Bourdieu, Coleman, Putnam); klíčovému rozlišení mezi individuálním a kolektivním sociálním kapitálem; bádání o sociálním kapitálu v českých společenských vědách; kritice kolektivistického pojetí sociálního kapitálu, jehož nejznámějším příkladem je dílo R. Putnami; vymezení individualistického pojetí sociálního kapitálu, jemuž dává autor přednost a tuto svou preferenci se v práci snaží zdůvodnit.

Text je psán velmi kvalitní akademickou angličtinou s jen občasnými jazykovými chybami zřejmě z nepozornosti („Lin discusses two feature so social capital...“ – s. 77).. Bibliografické odkazy, v tomto textu velmi důležité, protože pracuje s neobyčejně rozsáhlým souborem literatury a trvale z ní čerpá, jsou provedeny zcela korektně (ač se najdou příslovečné výjimky z pravidla: v textu je odkaz Matějů 2006 (s. 34), ale v seznamu literatury Matějů 2006a nebo 2006b; několikrát je citováno Stachová, Šafr 2005 místo správného Sedláčková, Šafr 2005).

Diplomová práce je textem teoretickým, ač se zabývá konceptem, který je převážně využíván v empirickém výzkumu. Právě proto je však užitečné občas na chvíli empirické bádání přerušit a zamyslet se nad smyslem základního pojmu, ze kterého vychází. V zahraniční literatuře se takové pauzy k zamyšlení objevují opakovaně, avšak v české domácí literatuře zatím nikoli. Práce tak zčásti vyplňuje velkou mezeru v české odborné literatuře, která sice pojem sociálního kapitálu zná již poměrně dlouho, ale zatím recipovala jen část americké i jiné světové produkce na toto téma a nepodílela se na řadě diskusí, které v souvislosti se zkoumáním sociálního kapitálu proběhly. Téma je ovšem tak široké, že i autor byl nucen svůj záběr omezit a vynechává téměř úplně diskusí o výzkumu a podpoře rozvoje sociálního kapitálu v režii globálních mezinárodních organizací (Světová banka, IMF). Ač se přístup k sociálnímu kapitálu reprezentovaný těmito institucemi v textu přímo neanalyzuje, platí pro něj mnohé z toho, co autor říká o Putnamově kolektivistickému pohledu na sociální kapitál.

Jiným zřejmě nikoli záměrným zúžením záběru je omezení diskutované literatury na texty psané anglicky a publikované zejména v USA (kromě samostatně shrnuté české produkce). To je vzhledem k rozsahu práce rovněž zcela přijatelné, avšak poněkud se tím současně zakrývá jedno z témat možné kritiky pojmu sociálního kapitálu – jeho kulturní podmíněnost (bylo by zajímavé vidět, jaké potíže přináší zkoumání sociálního kapitálu v kulturních oblastech odlišných od euroatlantického světa. Otázkou také je, nakolik publikace např. tchajwanských nebo indických autorů zkoumajících sociální kapitál v zemích jejich původu, jež diplomová práce cituje, jsou projevem určitého kulturního expanzionismu angloamerické sociologie, či nakolik naopak sociální kapitál představuje ve vztahu k nejrůznějším kulturám relativně neutrální výzkumný koncept).

Z anglicky psané sociologické literatury je autorem opomenut důležitý příspěvek Ivána Szelényiho et al. *Capitalism Without Capitalists*, který užívá konceptu sociálního kapitálu v individualistickém smyslu a velmi zajímavě analyzuje jeho přelévání z a do jiných forem

kapitálu ve střední Evropě během XX. století (zde je patrná návaznost na tematiku knihy I. Možného a článků P. Matějů).

Další omezení záběru je oborové. Mohlo by být zajímavé sledovat také osudy sociálního kapitálu v ekonomii a sociální antropologii, abych jmenoval jen obory, kde je jeho přítomnost dostatečně významná. Autor však opět právem (až na výjimku, na níž upozorňuji níže) soustřeďuje svou pozornost na sociologii a politickou vědu, odkud termín konec konců pochází.

(V oblasti sociálněantropologického výzkumu existuje např. monografie Davide Torsella, *Trust, Property and Social Change in a Southern Slovakian Village* (Halle 2003), která se zabývá rolí sociálních sítí a důvěry v transformaci hospodářských poměrů ve vesnickém prostředí nepříliš vzdáleném české společnosti. Dále např. také D. Torsello, M. Papp (eds.) *Social Networks in Movement*. (Dunajská Streda 2003)).

M. Bulla shromáždil a zpracoval úctyhodné množství teoretické, metodologické i výzkumné literatury k tématu sociálního kapitálu, včetně literatury úplně nejnovější. V moři literatury neutronul, ale podařilo se mu s jejím využitím vytvořit velmi bohatý přehled dosavadních diskusí o sociálním kapitálu ve světově dominantní anglickojazyčné sociologii a politické vědě. Kromě toho argumentuje pro nadřazenost individualistického pojetí sociálního kapitálu nad pojetím kolektivistickým a předkládá podle jeho názoru nejvhodnější definici sociálního kapitálu dobře využitelnou v dalším zkoumání. Zdrucující kritika kolektivistického (Putnamova) pojetí sociálního kapitálu je velmi přesvědčivá, ale nejsem si jist, zda se autorovi poradilo jednoznačně přesvědčit čtenáře o tom, že individualistický přístup je královskou cestou k lépe fundovanému zkoumání sociálního kapitálu. Sám upozorňuje na řadu úskalí, která individualistický přístup musí překonat, a může se nakrásně ukázat, že právě kvůli nim bude individualistická cesta stejně neschůdná jako cesta, jíž se vydali kolektivisté. Nepoměr v existující literatuře mezi kritikami Putnamova přístupu (který je starší a stal se natolik úspěšným, že na sebe zákonitě soustředí velkou pozornost, i kritickou, řady autorů) a kritikami novějšího individualistického přístupu (který se zatím teprve rozvíjí, snaží se etablovat a na nejsilnější kritické reakce zřejmě teprve čeká) by neměl svádět k přeceňování toho druhého.

Autor pracuje velmi „hustě“ s prostudovanou literaturou (tj. často přímo cituje nebo přejímá tvrzení citovaných autorů). Jeho text přesto není pouze dlouhým přehledovým článkem a už vůbec ne mechanickou kompilací názorů z literatury. Tam však, kde se chce odpíchnout k silnějším tvrzením, by mohla být ku prospěchu věci rozsáhlejší samostatná práce, která by nečerpala pouze z literatury zaujímající v diskusí o sociálním kapitálu stejná stanoviska jako autor. To platí předně o základním a nejsilnějším tvrzení celé diplomové práce, že individualistické pojetí sociálního kapitálu, definované určitým způsobem (definice je formulována na s. 61), je pro další výzkum slibnější než kolektivistická varianta. Někdy se autor spokojuje s deklarací, ale zdůvodnění není dotažené do konce nebo chybí jasné rozhodnutí sporných otázek. Kupříkladu část 6.4.3. „Indicators of network social capital“ je bez jasného a zdůvodněného rozuzlení.

Občas by také nebylo ku škodě věci zaujmout ke zpracovaným autorům větší odstup a zařadit je do určitého proudu. Nejde o formální škatulkování jako samoučel, ale přiřazením k velkým proudům společenskovědního bádání se jaksí samy ukáží některé podstatné rozdíly mezi různými autory. Lze pak také snáze rozlišit přesvědčivé od nepřesvědčivých argumentů.

Kupříkladu v části o V. Navarrovi není jasně řečeno, že jde o marxistickou kritiku, ani není patrné, nakolik a v čem ji lze brát vážně (jistě totiž lze, ale nikoli univerzálně).

Poznámky ke konkrétním částem práce:

Kapitola 4.

Kapitola o přítomnosti konceptu sociálního kapitálu v „prostředí České republiky“ (mimochodem velmi nejasný termín) opomíjí ekonomickou a sociálněantropologickou literaturu, a měla by proto spíše nést upřesnění „v české sociologii“. Autor mapuje výskyt sociálního kapitálu v domácích publikacích v zásadě korektně, ale zdá se mi, že jeho interpretace českých poměrů jako zpožděných a dohánějících vyspělé USA vystihuje jen část skutečnosti. Pojem sociálního kapitálu se stává celosvětově populárním po vydání Putnamovy práce *Making Democracy Work* (1992), tj. v první třetině 90. let, kdy české sociální vědy měly možná více problémů se sebou samými než s novými *trendy* pojmy ze Západu, a jisté zpoždění nepochybně konstatovat lze. Řada českých vědců však byla (a je) zapojena do mezinárodních projektů, v nichž se módní koncept sociálního kapitálu používal, a tak jeho přítomnost v českých sociálních vědách bude zřejmě větší a dřívější, než autor dovozuje. P. Matějů termín užívá (zřejmě v návaznosti na práce I. Szelényiho) nejpozději v roce 1993 a roku 1994 vychází recenze Zdenky Vajdové na Putnamovu knihu v *Sociologickém časopise*. Je proto třeba rozlišovat mezi užíváním sociálního kapitálu jako jednoho pojmu mezi mnoha dalšími a jeho vyzvednutím na jakousi alfu a omegu vší demokratičnosti, jak s jistou nadsázkou lze říci, že činí Putnam. V prvním smyslu termín v českých sociálních vědách nepochybně už v polovině 90. let znám a užíván byl (dále např. Vajdová 1996, citovaná autorem); za to, že se nevyskytoval v druhém smyslu, může skutečnost, že se u nás neobjevil žádný Bob Putnam, který by ho náležitě propagoval (těžko říci, zda naštěstí nebo naneštěstí). Když nebyl český Putnam, nebyla ani potřeba se s ním kriticky vypořádávat, proto relativně malá přítomnost sociálního kapitálu v literatuře a také relativně malá recepce západní polemické literatury.

Současně je třeba říci, že sociální kapitál (samozřejmě v Putnamově smyslu) patřil k několika klíčovým heslům ze slovníku sloužícího k popisu přibližování ČR k Západu, a jako takový mohl být během transformace brán často zcela nekriticky. Teprve s postupem let se české sociální vědy učí přejímat kriticko-společenskou funkci, která jim náleží, a s tím souvisí i více reflektující přístup k sociálnímu kapitálu a větší zájem o otázky jeho konceptualizace, měření, výběru mezi možnými definicemi atd., jak to dokládá nárůst české literatury k tématu, jež autor dokumentuje.

Použití určitého konceptu ve výzkumu je věcí volby výzkumníka a není proto překvapivé, že existují mnohé studie důvěry, politické kultury, sociálních sítí atd., které se bez sociálního kapitálu obejdou, stejně jako se bez něj obešly předtím, než byl zaveden a zpopularizován. To je příklad i projektu CIVICUS, který autor zmiňuje na s. 32. Je také třeba mít na paměti, že koncept sociálního kapitálu v Putnamově pojetí je v USA politicky zabarven (republikánsky), a může být vědomým politickým rozhodnutím tento termín nepoužívat. Otázka politického zatížení konceptu mohla být v práci aspoň stručně zmíněna. Zajímavé by také bylo téma politicky motivovaného „protivýzkumu“ občanské společnosti oponujícího Putnamovi (harvardská profesorka sociologie Theda Skocpol aj.).

Interpretace přítomnosti sociálního kapitálu v české sociologii by také mohla být úplnější, kdyby si autor všiml celkové recepce tohoto pojmu v Evropě a zejména ve střední Evropě. I tam je jistě možné pozorovat jisté zpoždění oproti USA, a tak část vysvětlení českého případu se může nacházet v obecněji evropských poměrech.

Autor v sekci o metodologii (s. 4) uvádí jako jeden ze zdrojů osobní rozhovory se sociology. Žádné formální expertní rozhovory však neproběhly, nebo se systematicky nezpracovaly, a tak se uvedení tohoto zdroje zdá být zbytečné.

Bourdieuovo pojetí kapitálu je vykládáno (s. 6) přes Linovu interpretaci, která je dle mého názoru marxističtější, než by Bourdieu chtěl. Bourdieuova vlastní definice sociálního kapitálu, kterou autor také cituje, neklade důraz na vykořisťování, jež tak silně vyzdvihuje Lin.

Věta „Whereas involved...“ (s. 26) zaměňuje význam slabých a silných vazeb.

Autor jako by připouštěl možnost, že sociální kapitál může být skladován “in the owner’s mind“ (s. 30). Formulace není úplně šťastná.

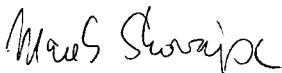
Autor nedostatečně jasně rozlišuje mezi „nezávislou“ a „kontextově nezávislou“ proměnnou (s. 44). „Nezávislá proměnná“ je ve statistické analýze proměnná, jejíž důsledky na jinou (závislou) proměnnou se zkoumají, a jde o abstrakci z komplexní sociální skutečnosti, kdy se rozhodně nepředpokládá, že na „nezávislou“ proměnnou již nic dalšího nepůsobí. Nezávislá proměnná je aspoň zčásti nezávislá na závislé proměnné (jako příčina na důsledek), nikoli na celém kontextu. „Kontextově nezávislá“ proměnná naproti tomu znamená proměnnou, která je homogenní v různých sociálních kontextech. Otázka, zda „nezávislá“ proměnná implikuje „kontextovou nezávislost“ by vyžadovala metodologický rozbor jdoucí daleko nad rámec této diplomové práce.

Autor představuje poměrně detailně dvě techniky kvantitativního zkoumání individuálního sociálního kapitálu (6.3.2.), avšak popis možného kvalitativního přístupu (ilustrace článkem Svendsen 2006) je povšechný, dozvídáme se jen o běžných technikách sběru dat (rozhovory), ale nic o tom, jak se zjišťovala velikost nebo kvalita sociálního kapitálu jednotlivých respondentů.

Závěrem: Diplomová práce je velmi kvalitní teoretickou analýzou důležitého společenskovedního pojmu. Opírá se o nadstandardně široký okruh literatury, má dobrou argumentační výstavbu, a ač její zjištění nejsou mimořádně objevná, představuje velmi užitečné vyjasnění jednoho důležitého výzkumného pole. Kritika je míněna především jako podnět pro další autorovy snahy.

Diplomovou práci doporučuji k obhajobě a navrhuji ji hodnotit 28 body.

V Praze 20. 10. 2006

Marek Skovajsa, Ph.D.